UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII
LINGVISTICE ȘI LITERARE

Literatura de călătorie românească din epoca dejistă: contextualizări, metodologii și studii de caz

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Ioana Bican

Doctorand:
Cosmin Divile

2026

În România postbelică, în ciuda restricțiilor de a putea părăsi granițele țării, implementate de regimul comunist, scrierile de călătorie – până atunci un gen minor în literatura română – au cunoscut un *boom* literar neașteptat și paradoxal. Cele aproximativ 90 de texte apărute în intervalul 1948-1965 (fără a lua în calcul și cantitatea covârșitoare a notelor de călătorie din presa vremii) demonstrau contrariul: deplasările dincolo de frontierele statului comunist nu au fost restricționate și există zeci și sute de oameni care călătoresc și scriu impresii la întoarcere. După 1948, Puterea comunistă a impus o narațiune oficială despre lumea de dincolo de hotarele patriei, interzicând sursele alternative (cărți, emisiuni radio, bunuri culturale și produsele materiale din Occident) care ar fi putut conține idei critice sau subversive la adresa regimului de la București și ar fi fost necontrolabile de către Putere. Această narațiune a fost clară și fermă în privința noilor raporturi și relații diplomatice, culturale, economice ale Republicii Populare Române cu restul lumii. Legăturile cu țările occidentale au fost întrerupte, sistate și înlocuite cu altele noi: direcția sovietică și sovietizantă, la care s-a adăugat și „prietenia" cu țările comuniste. Literatura de călătorie românească avea să devină un „ecran", prin care era controlată percepția lumii de dincolo de frontierele R.P.R.

În lucrarea de față, împărțită în trei capitole, ne-am propus să deslușim acest paradox din literatura de călătorie românească: prolificitatea și popularizarea unui gen literar periferic într-un context totalitar, care a restrâns drepturile cetățenilor țării în privința plecării în străinătate. De asemenea, ne-a interesat să vedem cum au fost construite identitatea („națională") și alteritatea (adică, „străinătatea"), într-un gen literar devenit popular după 1948, fiindcă regimul comunist a impus o cu totul altă imagine a lumii de dincolo de granițe.

„Marginile" istorice alese în lucrarea de față, 1948, respectiv 1965, urmăresc evidențierea consecințelor implementării direcției sovietice în România postbelică, care avea să schimbe fundamental „fața" literaturii de călătorie. Aducând în discuție o serie de studii românești dedicate textelor de voiaj românești din toate timpurile, am observat că scrierile epocii dejiste au fost cel mai puțin studiate, că nu se cunosc cu exactitate câte cărți au fost publicate în intervalul 1948-1965 și că există mai multe perspective complementare asupra acestui gen literar. De asemenea, dialogând cu bibliografia subiectului de față, reliefăm câteva lacune din studiile românești și propunem alte grile de lectură sau ipoteze de lucru pentru a configura mai adecvat evoluția și particularitățile acestui gen literar în epoca dejistă. Complexitatea și caracterul hibrid al genului, imposibilitatea unei definiții funcționale pentru perioade întinse de timp, precum și noile restricții ideologice impuse literaturii, respectiv dreptul de a călători în afara țării după 1948, toate acestea ne-au determinat să aducem în

discuție și modul în care regimul comunist a acordat vize și pașapoarte de-a lungul epocii dejiste.

Metodologiile propuse vin din mai multe domenii (studii postcoloniale, istoria artei, studii culturale, imagologie literară, sociologie culturală); ele se vor aplica în cele șase studii de caz a treia parte a lucrării, urmărind construcția identității călătorului, a alterității și a raporturilor dintre cele două entități, în câteva texte de călătorie. De asemenea, luăm în considerare și importanța „feței nevăzute" a călătoriei din epocă, reconstruită cu ajutorul unor surse complementare (dosare din arhivele C.N.S.A.S. sau alte texte non-literare), pentru a releva complexitatea acestui gen literar, într-un context totalitar, precum și limitele aplicării unor metodologii.

Despre literatura de călătorie românească apărută între anii 1948-1965 s-a scris suprinzător de puțin. Lucrarea de față și-a propus să contribuie la remedierea acestei situații. Chiar dacă nu am analizat în detaliu decât câteva dintre cele aproape 90 de scrieri publicate de-a lungul epocii dejiste, cele șase studii de caz din al treilea capitol al lucrării relifează complexitatea acestui gen literar într-un context totalitar. Ne-am concentrat mai mult pe observarea evoluției, particularităților și mutațiilor din literatura de călătorie românească raportată la contextul politic în care a apărut și la alte scrieri din aceeași specie, de dinainte de 1948.

Cele mai importante contribuții în studiile românești sunt aduse de cercetări publicate după 1989, când scrierile de călătorie românești din diverse perioade istorice au fost excavate de către mai mulți specialiști. Bibliografia recentă a subiectului nu este încă, deocamdată, suficientă pentru a compensa absențele anterioare. Acest gen literar a fost privit de către unii specialiști drept un „raft" minor, nesemnificativ sau chiar un „laborator" unde au fost testate „ingredientele" beletristicii. Unele ipoteze de lucru ce redefineau obiectul în sine, cum ar fi cea propusă de Eugen Simion (literatura de călătorie ca subspecie a autobiograficului, în care dimensiunea subiectivă e diminuată), preluată și de alți cercetători (Oana Purice), nu au adus contribuții semnificative în privința reconfigurării unui gen literar „post-aristotelic". Aceeași problemă se poate constata și în alte studii care au căutat indici de literaritate sau „praguri" ficționale în texte de călătorie, pentru a le situa, pe baza acestora, în descendența genurilor literare aristotelice. Desigur, astfel de cercetări sunt importante pentru că au excavat niște scrieri dintr-un „continent" scufundat al literaturii române. Chiar și istoriile literare conțin puține trimiteri la astfel de texte – sunt menționate doar atunci când istoricii literari au considerat că asemenea scrieri sunt parte din Literatura cu majusculă a unui autor consacrat.

Lucrarea de față a propus o abordare contextuală a literaturii de călătorie, un gen literar cu caracter hibrid, fără rigori și reguli formalizabile. Pentru a înțelege literatura de călătorie românească dintr-un regim totalitar nu ne-am limitat doar la analiza textelor, ci am acordat importanță și unor informații care țin de contextul apariției acestor scrieri. Din acest motiv, am apelat la studierea unor documente din arhivele C.N.S.A.S., pentru a vedea cum a fost reglementat, din punct de vedere legislativ, regimul vizelor și pașapoartelor după 1948 – un subiect care nu a fost deloc abordat în studii interioare consacrate acestui gen literar. Nici cercetările care s-au ocupat cu studierea literaturii de călătorie apărută în epoca comunistă (Angelo Mitchievici, Oana Purice, Dorian Branea, Codruț Constantinescu) nu au acordat importanță acestui aspect, pe care noi l-am considerat, în schimb, extrem de relevant. Considerăm că abordarea din acest unghi reconstruiește contextul apariției literaturii de călătorii românești între anii 1948-1965, când regimul comunist a restricționat dreptul cetățenilor de a părăsi granițele R.P.R., arătând cum au fost implementate acele restricții de către autoritățile române.

Nu s-a interzis călătoria, dar au fost gândite o serie de mecanisme de control extrem de birocratice și minuțioase, în spatele cărora se desfășurau ample anchete ale Securității, pentru a-i descuraja pe cei care voiau să plece din țară. În ochii Puterii, toți erau potențiali „inamici" ai statului comunist, iar un document de călătorie putea oferi șansa de a trăda interesele regimului de la București peste hotarele patriei, prin hotărârea cuiva de a se stabili, ilegal, în străinătate. Din acest motiv, călătoria în afara frontierelor statului român s-a modificat fundamental după 1948, iar subcapitolul care se ocupă cu regimul vizelor și pașapoartelor în epoca dejistă aduce o contribuție esențială în a documenta supravegherea ideologică de care autoritățile române a celor ce solicitau eliberarea unor acte de călătorie. Din mai multe motive, ce țin de domeniul evidenței, ne-am limitat cercetarea doar la situația din Republica Populară Română, însă, studiul s-ar putea continua cu o analiză comparativă, urmărind reconstituirea modalitățile în care s-au acordat vize și pașapoarte în alte țări comuniste.

Acest gen literar, în România dejistă, a oferit posibilitatea unei călătorii prin „procură", pentru ca cetățenii țării să fie „bine" informați despre lumea de dincolo de granițe. Fiindcă cititorii epocii nu au avut posibilitatea de a cunoaște, câtuși de puțin, și unele de detalii din „culisele" apariției acestor texte, ne-a interesat, în câteva studii de caz, să reconstruim „aisbergul" vilegiaturistic al câtorva scrieri. De altfel, încă din subcapitolul despre metodologii am discutat despre limitele aplicării unor grile de lectură și nevoia de a recurge la informații contextuale care pot aduce explicații complementare și substanțiale pentru înțelegerea

literaturii. „Fața nevăzută” a literaturii de călătorie e o componentă importantă în cadrul studiilor de caz și a viitoarelor cercetări dedicate scrierilor din epoca comunistă.

Am ales să oferim doar șase studii de caz, care deschid diferite subiecte și oferă răspunsuri la întrebările puse încă din preambulul lucrării. Cazul scrierii despre Uniunea Sovietică a lui G. Călinescu suprinde traseul unor note publicate inițial în foileton (înainte de 1946), iar mai apoi în volum (în 1949), semnate de către un scriitor „canonic”, care a intrat în dizgrația regimului imediat după 1948. În ciuda semnalării compromisului ideologic al cărții – da, este pro-sovietică – am demonstrat că există o serie de diferențe fundamentale în textul său față de alte scrieri similare din epocă și că publicarea lor nu i-a adus nicidecum recâștigarea simpatiilor pierdute ale regimului. În sensul acesta, ne-am întrebat cât de mult au putut conta asemenea scrieri în contextul în care ele n-au avut nici măcar puterea de a demonstra sau mima fidelitatea ideologică. Să observăm, în contextul acestei discuții, că celălalt text de călătorie al lui G. Călinescu (cel despre China comunistă, pe care nu l-am analizat), a fost scris pentru ca scriitorul să obțină promisiuni referitoare la publicarea romanului *Scrinul negru* – predat de multă vreme la editură fără a obține BT-ul. Nu deținem mai multe informații cu privire la cum a decurs această „înțelegere”, însă întâmplarea e relevantă pentru a semnala caracterul tranzacțional al respectivei literaturi în România comunistă. Se prea poate, de altfel, ca scriitorul să nici nu fi acordat importanță acestui gen literar, din moment ce interesul său era obținerea acceptului pentru publicarea *Scrinului Negru*.

La antipod, însemnările sovietice ale lui Demostene Botez (apărute tardiv, 1962, după ce „expirase moda” textelor despre Uniunea Sovietică, pe fondul de-sovietizării treptate) scot în evidență faptul că textul n-ar fi putut apărea fără ca scriitorul să nu fi fost, mai întâi, reprimit în grațiile Puterii, pierdute din cauza unui episod de „rătăcire” ideologică. Reconstruind contextul de apariție al notelor lui Botez – apelând la arhivele C.N.S.A.S. – am putut afla o serie de informații din „culisele” deplasării scriitorului în Rusia comunistă: reabilitat de către regimul comunist, Demostene Botez a făcut parte dintr-o delegație oficială în U.R.S.S. și a scris la întoarcere impresii encomiastice despre societatea sovietică pentru asigura regimul de fidelitatea ideologică încălcată flagrant în urmă cu câțiva ani.

În privința lui Ioan Grigorescu despre care nu deținem încă informații despre cum și-a „plătit” călătoriile sau cum a obținut dreptul de a călători „în jurul lumii”, am semnalat apariția inedită a postùrii de *globe-trotter* într-un regim cu granițe închise pentru cetățenii săi. Textele sale construiesc postùra unui călător plecat peste hotarele patriei pentru a informa cititorul de-acasă despre lumea de dincolo. Această apariție a *globe-trotterului* a întărit și mai mult convingerea instrumentalizării acestei literaturi de către regimul comunist pentru a oferi

cititorilor posibilitatea călătoriei „prin procură” în lumea de dincolo. De asemenea, o posibilă continuare a acestui studiu ar fi analizarea și restul textelor lui Ioan Grigorescu din epoca ceaușistă sau o analiză comparativă cu o altă țară comunistă pentru a vedea dacă a existat un fenomen similar celui din România postbelică.

În cazul lui Mihai Ralea, am mizat nu doar pe surprinderea unei schimbări de 180 de grade, după 1948, în privința textelor sale de călătorie (cele de dinainte fuseseră pomenite și apreciate chiar și în către istoriile literare), ci și pe semnalarea unor episoade din misiunea diplomatică de la Washington care n-au fost incluse în memorial său din mai multe motive. Această „față nevăzută” a textului său ne arată cum după 1948 ingerințele ideologice ale regimului a dus la suprimarea dimensiunii subiective și a imposibilității de a vorbi despre aspecte sensibile în ochii Puterii. De pildă, Mihai Ralea nu pomenește nimic despre incidentul de la o plajă americană privată unde, Ioana și Catinca (soția și fiica acestuia) au fost refuzate din considerente ideologice, scandal care a alimentat și mai mult suspiciunile regimului față de posibila infidelitatea politică a fostului ministru plenipotențiar. De asemenea, memorialul său nu pomenește absolut nimic despre nenumăratele dezertări ale funcționarilor de la legația română din S.U.A. de după 1946, între care și o rudă angajată de Ralea, unii dintre acești transfugi scriind și critici la adresa României comuniste. În schimb, textul fostului diplomat la Washington rescrie episodul transatlantic, care s-a încheiat înainte de termen în cazul lui, fără a mai primi sarcini diplomatice ulterioare.

Am analizat îndeaproape memorialele de călătorie despre societatea americană, menționând faptul că acestea au apărut (cu excepția textului lui Ralea) în contextul de-sovietizării și a demersurilor de reapropiere ale R.P.R. de Statele Unite. Însă, astfel de schimbări fundamentale în politica externă a țării nu s-au văzut în scrierile de voiaj ale epocii, ele rămânând tributare comandamentelor Războiului Rece, continuând construirea și diseminarea unei reprezentări apocaliptice și distopice a societății americane pentru a demoniza și demitiza capitalismul și pentru a descuraja sau preveni orice eventuală dorință de a călători a cetățenilor români. Astfel de scrieri au construit imaginea unei țări aflate într-un iminent colaps. Prin acest studiu am semnalat și un alt text care nu a fost discutat de Dorian Branea în studiul despre imaginea Statelor Unite în literatura de călătorie românească din secolul al XX-lea: memorialul lui Sergiu Fărcășan.

Cel din urmă studiu de caz, cel despre Italia, a urmărit modul în care s-a rescris și s-a resemantizat imaginea unei țări occidentale, în contextul sistării oricărei legături culturale și diplomatice, impuse de regimul comunist. Pentru țările române, încă de dinainte de intrarea în modernitate și prima unire de la 1848, Italia a reprezentat una dintre „culturile-mamă” pentru

diverși cărturari, scriitori, oameni politici și intelectuali români care au formulat o serie de narațiuni identitare sau au metabolizat diverse idei în spațiul românesc. Noua reprezentare a Italiei de după 1948 a omis, cu bună știință, orice referire la efervescența relațiilor culturale istorice ale României cu Italia, bemolizând cultura, istoria și civilizația italiană prin recursul la carențele, disfuncționalitățile și probleme căutate cu tot dinadinsul de călătorii români. Ca în cazul memorialelor despre America de Nord, călătorii Republicii Populare Române erau, mai degrabă, interesați să construiască o imagine defavorabilă și reprobabilă a țărilor europene decât să deplângă acele lipsuri prezentate cu ironie, sarcasm și cu încântare pentru că, în felul acesta, ei inversau ierarhia dintre situația R.P.R. și cea din țările capitaliste.